

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ ОСОБИСТОСТІ

УДК 159.9

© Т.В. Ткач, 2020

orcid.org/0000-0001-5290-539

<https://doi.org/10.33989/2226-4078.2020.1.195218>

ТКАЧ Тамара Володимирівна

*доктор психологічних наук, професор кафедри психології і педагогіки
дошкільної освіти ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»*

ВИХОВАННЯ НАЙМОЛОДШИХ ДІТЕЙ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНИХ, КУЛЬТУРНИХ ТА ОСВІТНІХ ЗМІН

У вихованні наймолодших дітей постійно відбуваються зміни. В даний час спостерігається тенденція все більше раннього засвоєння дітьми знань. Перші п'ять років життя – це час швидкого росту мовної, концептуальної, соціальної, емоційної та рухової компетентності. Діти повинні вміти співпрацювати, слідувати вказівкам, демонструвати самоконтроль та «звертати увагу». Дітям для досягнення успіху в школі потрібні поєднання інтелектуальних навичок, мотиваційних якостей та соціально-емоційних навичок. На жаль, дошкільний заклад не завжди підтримує соціальний та емоційний розвиток наймолодших дітей. Дошкільні роки – це «чутливий період» для регуляції розвитку молодших дітей. Не має сумніву в тому, що середовище, в якому дитина зростає, має потужний вплив на те, як розвивається і навчається дитина.

Ключові слова: *наймолодші діти, дошкільний заклад, освіта, оточення, чутливий період, школа, зміни.*

Постановка проблеми. Початок XXI століття характеризується бурхливим процесом складної психосоціальної адаптації людини до нових умов сучасності. В українському суспільстві також відбуваються певні демократичні перетворення, в яких здійснюється пошук раціональних шляхів формування особистості, що відповідають європейським традиціям і цінностям. Цей процес охоплює, перш за все, дітей дошкільного віку. Саме у дошкільному віці розпочинається формування творчої індивідуальності, закладається фундамент майбутньої зрілої особистості. Умови,

що створені суспільством для розвитку дитини в дошкільному віці, є визначальним фактором формування її особистісних якостей і можливостей. Соціальна, культурна та освітня реальність в наш час є досить динамічно змінними явищами, і тому є не простим предметом дослідження. Завдяки швидким трансформаціям соціального середовища, явищам, що періодично актуалізуються, наші знання про об'єкт дослідження швидко застарівають. Такий стан справ свідчить про створення нового економічного, соціального, культурного та освітнього простору, що спонукає до здійснення комплексних досліджень, активного аналізу мінливого середовища сучасного суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема виховання наймолодших дітей в ситуації сучасних змін отримала свій розвиток і конкретизацію в цілому ряді психологічних і педагогічних досліджень. Слід відзначити роботи В. Сухомлинського, Т. Алексеєнко, Л. Повалій, В. Семиченко та інших, в яких духовно-моральна культура розглядається як системоутворювальний компонент культури особистості, що включає прихильність до загальнолюдських цінностей, прагнення до самовдосконалення, здатність сприймати і бути носієм духовної енергії. Психолого-педагогічні дослідження доводять, що між рівнем розвитку сучасного суспільства та освітою в стратегіях дошкільного виховання і освіти існує певна неузгодженість.

Теоретичні дослідження дошкільного віку вітчизняними вченими, які йдуть по шляху створення системи розвиваючої освіти, активно підкреслюють одну загальну особливість мети дошкільного навчання. Вона визначається не у формуванні певних конкретних чинників навчальної діяльності, а в розвитку її універсальних генетичних передумов. В науковій літературі питання методики дошкільної освіти та виховання, зазвичай, ставили перед собою такі цілі:

- задоволення основних біологічних та психологічних потреб дітей, догляд за їх здоров'ям та безпекою;
- розвиток пізнавальних процесів, розширення сфери знань і вмінь;
- організація спілкування дітей;
- пробудження їх естетичної чутливості.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Психосоціальний розвиток дитини дошкільного віку це процес неперервного і органічного соціально контрольованого входження дитини в соціум, шляхом освоєння нею соціальних норм і культурних цінностей при безпосередній участі дорослих вже на ранньому етапі її онтогенезу.

Результати психолого-педагогічних досліджень розвитку і навчання дітей дошкільного віку можуть і мають практично вплинути на їх розвиток. Але впливи мають бути взаємні. Оцінюючи практичні результати ми отримуємо емпіричні знання про розвиток та можливості дітей у різноманітних когнітивних та соціально-емоційних сферах, важливих для інституціоналізації дошкільного виховання. В перспективі дослідження в обох напрямках сприяють розширенню розуміння специфічних аспектів навчання і виховання дітей дошкільного віку, що дає можливість для корегування виховних програм.

У ХХІ ст. система дошкільного виховання виявилася на межі нової ери завдяки наступним тенденціям. По-перше, безпрецедентна кількість працюючих матерів створюють зростаючий попит на догляд за дитиною, і, навіть, на її виховання та навчання за допомогою найманих вихователів. По-друге, в психолого-педагогічних дослідженнях дитячого розвитку з'являється все більше доказів на користь того, що маленькі діти є здібними учнями і що навчальний досвід у дошкільні роки може мати позитивний вплив на шкільне навчання. Таким чином, конвергенція практичного, морального та наукових міркувань призводять до посилення інтересу до виховання дітей дошкільного віку та пошуку нових можливостей для вдосконалення їх навчання та поліпшення життя дитини.

Потужні впливи різних психолого-педагогічних теорій у поєднанні зі складними особливостями розвитку людини допомагають пояснити різноманітність теорій виховання людини в ранньому дитинстві.

З точки зору Ж. Піаже, основні досягнення дошкільного (доопераційного) періоду передбачають розвиток символічних здібностей, мови, наслідування, символічної гри та малювання. Без сумніву, в цих символіках проявляються здібності дитини. Проте для Ж. Піаже думки маленької дитини здійснюються тут і

зараз, і, переважно, на перцептивному рівні. Тому діти дошкільного віку не мають концептуальних структур, які б дозволяли використовувати навички ієрархічної класифікації або складних кількісних міркувань (Піаже, 1966). Подібну теорію дошкільного виховання Ж. Піаже наслідують ще двоє видатних мислителів Лев Виготський та Джером Брунер (Брунер, 1977). Незважаючи на деякі розбіжності, вчені сходяться до того, що концептуальні здібності дітей дошкільного віку засновані на сприйнятті. Вплив такої думки на дошкільну педагогіку був суттєвий. Було б доречно надавати дітям можливість у процесі навчання використовувати безпосередньо конкретні матеріали. Разом із тим, вчені застерігають, і вважають недоцільним для дітей мати справу з абстрактними категоріями, вимірюваннями, оскільки дітям цього віку бракує концептуальних вмій вирішувати такі завдання. Такі припущення продовжують залишатися широко поширеними у науковому світі.

Відзначаючи плідність наукових досліджень, слід визнати, що в педагогічній теорії проблема виховання духовно-моральної культури молодших дітей осмислена не в повній мірі. Якою має бути освіта? Якою має бути система виховання? Суспільна думка доходить до висновку, що у майбутньому суспільстві освіта має бути функціональною, розумною та корисною (Еріксон, 1996). Людина навчається не просто щоб «знати», не просто щоб володіти певною інформацією, щоб демонструвати свою «освіченість», а навчитися «щось зробити», використовувати «те, про що знає», застосовувати «те, що накопила на власну користь і для користі інших, знати, що робити з тим, чому ти навчився, є головною метою постмодерністської освіти» (Розумна освіта для розумного суспільства).

Виховувати дітей – це окреме і непросте мистецтво, якому треба спеціально і терпляче вчити, кожну маму, і кожного тата, і, яке, далеко не кожному дається. Значна частина батьків не вміють (чи не бажають) найти підходи до виховання своїх дітей – перш за все, в силу своєї педагогічної неграмотності, з причини низького рівня власної освіти і виховання. Навіть освічені молоді батьки ніяких знань з виховання дітей не отримують. Тому для батьків доцільно впроваджувати науково обґрунтовані, організаційно забезпечені програми батьківської

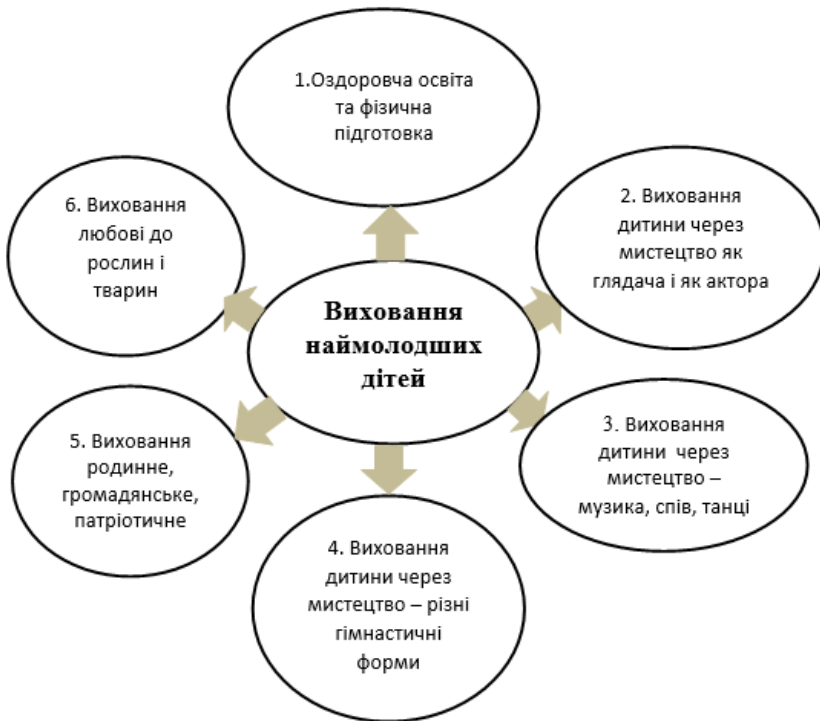
освіти. А можливо, вже настав час у вищих навчальних закладах викладати курс психолого-педагогічної підготовки як одного із загальноосвітніх предметів. Така підготовка має значення не тільки для майбутніх батьків, цей курс буде затребуваний і з точки зору запитів сучасного суспільства до підготовки випускників вищів.

Вихователь, який має професійну освіту, ставиться до своєї професії як до джерела свого педагогічного натхнення, реалізації власних намірів та задоволення своєю працею. Він аналізує досвід інших викладачів, часто трактує їх ідеї та погляди як цінне джерело мотивації та роздумів над власною роботою. Саме для нього є набір ресурсів, який він може впровадити в структуру індивідуального мислення та діяльності. Тільки такий вихователь може відповідати вимогам сучасної освіти та виховання в майбутньому. Поважаючи право дитини на спонтанний розвиток, відповідно до її внутрішнього, неповторного ритму, завдання дорослих полягає у допомозі дитині у виборі та реалізації власного шляху розвитку. Ці шляхи визначається, переважно, наступними сферами виховання дітей дошкільного віку (див. рис. 1).

Щоб це стало можливим, необхідно бути відкритими до поточних потреб дитини, запропонувати їй можливість діяти у формах та діапазонах, які вона вважає важливими та цікавими. Створення таких можливостей сприяє набуттю дитиною компетенцій у сфері активного ставлення до дійсності (включаючи природу, суспільство та культурні продукти) та самої себе, надихає на реалізацію нових ідей, заохочує зміни в існуючих системах.

Окрім того, від дошкільного виховання і освіти залежить успішність соціальної адаптації в період переходу від дошкільного до молодшого шкільного віку, успішність дитини в подальшому шкільному навчанні. Адже в дошкільному віці відбувається оволодіння нормами культури, прийняття соціальних вимог, освоєння способів спільного пошуку і прийняття рішень, формування рефлексивних уявлень про себе на основі внутрішніх цінностей, інтересів і потреб.

Таким чином, дитину слід розглядати як особистість з її сильними сторонами, а не підкоряти під вплив батьків і за їх сценарієм. На це треба зважати.

Рис. 1. Сфери виховання дітей дошкільного віку.

Дитина часто бореться зі своїми слабкими сторонами та недоліками. Вона повинна знати, як їй жити вільною та автономною особою, відповідальною за себе, за свої вчинки. Однак, як правило, вона залишається звичайною дитиною зі своїми тривіальними проблемами (на думку дорослих), які, однак, стають для неї надзвичайно важливими. Дитина належить батькам до тих пір, поки 9 місяців її виношує мама, а після – це вже особистість, це індивідуальність з її уродженими і набутими характеристиками. Такий підхід спонукає до того, що дошкільна освіта має бути пов'язана з відповідним збагаченням форм дитячої діяльності, включаючи ознайомлення з природним та соціальним середовищем, з різноманітними ігровими різновидами дій дитини (функціональними, тематичними, будівельними), іграми, що сприяють розумовому розвитку та

формують відносини з навколишнім світом; має передбачати мистецькі заняття, створення музики, заняття фізичними вправами, прогулянки та екскурсії. У ставленні до навколишнього світу, маленька дитина має відчувати, що вона не є самотньою. Її супроводжує доросла людина, яка є її опікуном, радником та натхненником різноманітних зразків поведінки, формуючи свій власний шлях розвитку. Її завдання – створити, організувати та реорганізувати можливості для здійснення прагнень дитини в різних сферах діяльності. Ця форма підтримки розвитку маленької дитини особливо важлива в період між 4 і 7 роками. Тоді, на думку Е. Еріксона, в дитини виявляється винятково сильне прагнення до самостійності та прагнення до особистої ініціативи, що формує її індивідуальний підхід та створює можливості для здійснення особистих уподобань, набуваючи особливого значення (Vocila, 2010). Здійснення такої навчальної діяльності – це також можливість вихователя підтримати особистісний розвиток дитини. Це відбувається за умов, якщо її діяльність впливає з особистих потреб та інтересів дитини.

Окрім того, в становленні особистості дитини вирішальну роль відіграє взаємодія, так як саме у взаємодії формується особистість, відбувається усвідомлення себе в спільній діяльності з іншими. Велике значення мають коригувальні заняття з метою вирівнювання недоліків в розвитку. Основна мета такої діяльності наймолодших дітей – це не тільки підготувати їх до початку шкільної освіти, а й навчити як в сучасному складному суспільстві вижити й жити, не загубитися в ньому, навчитися комунікаціям. На стадії дошкільної освіти дитина має інтенсивно розвиватися, особливо в соціальній сфері, коли вона вперше отримає можливість познайомитися з великою кількістю різних людей, з якими їй доведеться співпрацювати під час гри або спільної роботи, організованої вихователем. Такі контакти є рушійною силою розвитку дитини в багатьох сферах. Крім навичок спілкування, дитина розвиває способи мислення, набуває нових звичок співпраці в групі та вирішенні конфліктів.

Забезпечення якості навчання дітей дошкільного віку має багатофункціональне призначення і його узагальнення може бути відображено у такому вигляді, як на рис. 2.

Рис.2. Сфери вмінь наймолодших дітей.

Найважливіші роки навчання починаються з народження. Мозок зазнає величезних змін, коли дитина розвивається і вчиться жити в навколишньому життєвому середовищі. У ці ранні роки мозок дитини зростає найшвидше, і здатний поглинати більше інформації, ніж у більш пізні періоди життя. Сфери розвитку, які охоплює дошкільна освіта, включають особистісний, соціальний та емоційний розвиток, спілкування: розмова та слухання, світові знання, творчий та естетичний розвиток, математичне усвідомлення, фізичне здоров'я та розвиток, ігри, командна робота, навички самопомоги, соціальні навички, наукове мислення, грамотність. Діти навчаються пісням, танцям, драмі, співам, іграм, малюванню, виготовленню плакатів.

Для того, щоб у дитини не склалося внутрішнього антагонізму по відношенню до інших людей, необхідно, щоб

дорослі брали на себе відповідальність за можливий більш гармонійний розвиток особистості дитини дошкільного віку. Розвиток волі визначає успіх дитини в досягненні поставленої мети. Це затвердить дитину в її домаганнях на визнання. Емоційне виховання зробить її більш м'якою по відношенню до однолітків та дорослих. Врівноваженість афективної сфери дитини зумовить гармонійний розвиток її особистості. Що стосується негативних новоутворень в особистості дитини, що виникають в ході самого розвитку, то вони можуть нівелюватися при відповідному емоційно-афективному ставленні з боку дорослих. Знання нормативів моральності, саме по собі, не має для дитини такої дії, як санкціонований афект ставлення до того чи іншого вчинку. Саме ставлення дорослого формує у дитини специфічно людські почуття і цінності. Унікальність дошкільного віку полягає в тому, що предметом діяльності дитини-дошкільника є інша людина – партнер по спілкуванню у якості суб'єкта, як особистості. Специфіка потреби в спілкуванні полягає в прагненні до пізнання і до оцінки інших людей, заради яких індивід вступає в спілкування. Згідно з позицією Л. С. Виготського, соціальний світ і дорослі в оточенні дитини є органічно необхідною умовою розвитку дошкільника. Дошкільник не може жити і розвиватися поза суспільством, він спочатку включений в суспільні відносини, і чим молодше дошкільник, тим більш соціальною істотою він є (Виготський, 1984). Очевидно, що таке розуміння процесу психічного розвитку висуває на перший план роль комунікативних умінь зі значимим дорослим. Тільки близький дорослий може бути для дошкільнят носієм культури, і тільки він може передати її їм. Якісно кваліфіковані вчителі дошкільних установ створюють відповідне навчальне середовище, в якому забезпечуються організаційні форми навчально-виховного процесу.

Висновки та перспективи подальших розвідок.

Дошкільне дитинство – це період початкового становлення та розвитку особистості. Розглядаючи дошкільне дитинство як соціокультурний феномен, ми прагнемо не тільки довести його унікальність, але, перш за все, визначити важливість даного етапу в житті кожної людини для подальшого розвитку і всієї життєдіяльності. Формування особистості дошкільника – процес

складний і багатогранний. У ньому беруть участь настільки складні рушійні сили, чинники, механізми, що створення єдиної моделі, здатної прояснити духовний світ кожної дитини, шляхи її становлення, є вкрай важким. Розгляд дошкільного дитинства з точки зору зростаючого соціокультурного значення допомагає пояснити соціальну і особистісну сутність дитини-дошкільника на сучасному етапі розвитку суспільства, який характеризується, з одного боку, надзвичайною соціальною активністю, а з іншого – індивідуалізацією, виражається в егоїстичних проявах по відношенню до інших людей.

Оскільки розвиток у дошкільному віці відбувається досить інтенсивно, необхідно використовувати різноманітні освітні можливості для максимального розвитку дітей. Діти, які вже володіють певними навичками і попередніми знаннями, отримують шанс співпрацювати і мають можливість більш успішно вчитися один від одного. Сучасні технологічні продукти, до яких діти мають все більший доступ, підвищують їх мотивацію до навчання та сприяють інтелектуальному розвитку, заохочуючи індуктивне мислення та навички вирішення проблем.

Сучасна молода людина, що живе у світі постійної переоцінки, динамічного розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, високої екологічної загрози, інформаційного перевантаження, збільшення кількості та типів медіа-повідомлень, обмежень фізичних навантажень та контактів із природним середовищем та зростаючого хаосу у світі цінностей, вже з раннього віку має бути готовою до сприйняття та аналізу нових явищ, процесів і подій, щоб бути спроможною успішно функціонувати в динамічно мінливій реальності, продовжувати подальшу освіту, входити в доросле життя з сформованими функціональними навичками. З самого раннього віку в процесі навчання дитина має формувати чітке бачення того, чого вона прагне, усвідомлювати ті цінності, які підтримують її існування. Вона повинна знати, як жити вільною, автономною особою, відповідальною за себе та за свої вчинки. З цього випливають основні цілі у діяльності закладів дошкільного виховання. Перша із зазначених цілей стосується допомоги дітям розвивати свої творчі, мисленнєві та загальні інтелектуальні здібності. Вихователі мають створювати такі

ситуації, наприклад, через ігри, поставлені питань, які збуджують у дитини цікавість, мислення та бажання до роздумів, що необхідні їй у повсякденних ситуаціях та в подальшій освіті. Інтелектуальний розвиток не тільки забезпечує дитині свободу в пізнанні навколишньої реальності, але одночасно впливає на здатність до візуальної орієнтації в просторі та часі, у формуванні пам'яті та мислення, на становлення вищих *психічних функцій*.

Друга мета базується на побудові системи цінностей, тобто впровадженню фундаментальної нормативної етики як норм поведінки і критерії оцінки діяльності та їх обґрунтування в аксіологічному, деонтологічному та відповідальному аспектах. Суть цих заходів полягає у формуванні моделей поведінки та пробудження у дитини відкритості та емпатії по відношенню до інших людей. Наступна ціль полягає у необхідності розвитку емоційної стійкості у дітей. Такий імунітет насправді є необхідним чинником вміння порадити собі в нових і складних ситуаціях а також вміння переживати дитиною емоційного стресу і життєвих невдач. Формування емоційної стійкості означає, також, створення в дошкільному закладі умов для розвитку навичок лідерства в поведінці дитини, щоб вона могла вирішити труднощі, які вимагають вольових зусиль в опануванні власним емоційним. Окрім того, розвиток соціальних навичок у дітей також є важливою метою. Через активний контакт з навколишнім середовищем, дитина вчиться висловлювати власні емоції і розуміти емоції інших.

Список використаних джерел

- Брунер Дж. Психология познания. Москва : Прогресс, 1977. 413 с.
- Выготский Л. С. Детская психология. Москва : Педагогика, 1984. 432 с.
- Пиаже Ж. Речь и мышление ребенка. Москва : Педагогика-Пресс, 1999. 527 с.
- Розумна освіта для розумного суспільства. URL: <http://smarteducatoin.blogspot.com/2016/06/smart-education.html>
- Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. Москва : Прогресс, 1996. 344 с.
- Vocila A. Educatia si scoala contemporană la granita dintre modernism si postmodernism. Deziderate si extensii în practica educativă. *Pregătește-te din timp!* 2010. URL:<https://andreivocila.wordpress.com/2010/10/29/educatia-si->

scoala-contemporana-la-granita-dintre-modernism-si-postmodernism-%E2%80%93deziderate-si-extensii-in-practica-educativa/

References

- Bruner, D. (1977). *Psihologija poznanija [Psychology of cognition]*. Moscow: Progress [in Russian].
- Jerikson, Je (1996). *Identichnost': junost' i krizis [Identity, adolescence and crisis]*. Moscow: Progress [in Russian].
- Piazhe, Z. (1999). *Rech i myshlenie rebenka [Speaking and thinking of a child]*. Moscow: Pedagogika-Press [in Russian]
- Rozumna osvita dlia rozumnogo suspilstva [Smart education for the smart society]*. Retrieved from <http://smartereducatoin.blogspot.com/2016/06/smart-education.html> [in Ukrainian].
- Vocila, A. (2010). *Educația și școala contemporană la granița dintre modernism și postmodernism. Deziderate și extensii în practica educativă*. URL: <https://andreivocila.wordpress.com/2010/10/29/educatia-si-scoala-contemporana-la-granita-dintre-modernism-si-postmodernism-%E2%80%93deziderate-si-extensii-in-practica-educativa/>
- Vygots'kij, L. S. (1984). *Detskaja psihologija [Child's psychology]*. Moscow: Pedagogika [in Russian].

T. Tkach

EDUCATION OF THE YOUNGEST CHILDREN IN CONDITIONS SOCIAL, CULTURAL AND EDUCATIONAL CHANGES

In the education of youngest children changes happen all the time. At present a tendency of the more and more early knowledge acquisition by children appears. Children come into the world eager to learn.

The first five years of life are a time of enormous growth of linguistic, conceptual, social, emotional, and motor competence. Children need to be able to cooperate, follow directions, demonstrate self-control, and “pay attention.” Children need a combination of intellectual skills, motivational qualities, and socioemotional skills to succeed in school. They must be able to understand the feelings of others, control their own feelings and behaviors, and get along with their peers and teachers. Unfortunately, many students preschool experiences do not fully support their social and emotional development.

The preschool years are a “sensitive period” for learning to regulate development of youngest children. There can be no question that the environment in which a child grows up has a powerful impact on how the child develops and what the child learns.

Keywords: *youngest children, preschool, education, environment, sensitive period, school, changes.*

Надійшла до редакції 21.12.2019 р.